

wielki nacisk na wspólnotę życia kleru, przy czym tradycji karolińskiej (tzw. reguła Chrodeganga i akwizgrańska), pozwalającej na posiadanie przez kanoników, katedralnych czy kolegiackich, indywidualnej własności, przeciwstawiono zdecydowanie zasadę wspólnoty majątkowej. Ideał *vitae apostolicae*, nawrotu do pierwotnego, starożytnego chrześcijaństwa, wyrażać miała najlepiej reguła św. Augustyna, której recepcję poświadczoną w źródłach znajdujemy po raz pierwszy w 1067 r. w prowincji Reims. Wbrew rozpowszechnionemu mniemaniu, autor przeciwstawia się wiązaniu recepcji reguły św. Augustyna z tendencjami do duszpasterstwa kanoników. *Vita apostolica* w XI i XII wieku nie oznacza jeszcze, jego zdaniem, jakiegoś rodzaju życia czynnego, ale po prostu *consiste dans la simple vie commune, excluant toute propriété privée*. W oparciu o podstawowe założenia tego rodzaju rozwija się bardzo bujnie w chrześcijaństwie od drugiej połowy XI wieku ruch kanoników regularnych (— gregoriańskich) sięgający zarówno do starych katedr i kolegiat, jak przede wszystkim wytwarzający własne formy i zespoły z różnorodnych inicjatyw księży, eremitów, świeckich obojga płci. Wiek XII, jak podnosi Dereine, nie jest tylko wiekiem cystersów, ale również wiekiem potężnego rozwoju ruchu kanonicznego. W parze z tym rozwojem idzie jednak coraz większe zróżnicowanie ruchu, a w ślad za nim w pewnym stopniu i zatura jego pierwotnej oryginalności i siły.

Wobec wagi i złożoności zagadnień kapituł, katedralnych i kolegiackich, i domów kanoników regularnych w Polsce XI—XII w., artykuł i badania Dereine posiadają dla nas szczególną wartość. Przypominają one pilną konieczność poważnego podjęcia na nowo badań zapoczątkowanych swego czasu także i u nas przez szkołę historyczno-prawną.

Jerzy Kłoczowski

Dereine Ch., *Les chanoines réguliers au diocèse de Liège avant saint Norbert*, Mémoires de l'Académie Royale de Belgique, Classes des Lettres et des Sciences Morales et Politiques, t. XLVII Bruxelles 1952, fasc. 1, p. 284.

Jedną z cennych, a mało znanych w Polsce pozycji dotyczących reformy Kościoła w XI—XII w. jest praca znakomitego historyka belgijskiego Dereine'a o leodyjskich fundacjach kanoników regularnych *ordinis antiqui* w tym okresie.

Książka składa się z trzech zasadniczych części. Pierwszą poświęca autor ruchowi gregoriańskiemu — motorowi przemian wewnętrznych w Kościele na początku drugiego tysiąclecia. Charakteryzuje go jako reakcję przeciw systemowi związków kościelno-państwowych, utrwalonemu od czasów karolińskich, a wyrażającemu się ideologicznie w koncepcji Kościoła imperialnego. Hasła tego prądu to powrót do czasów Kościoła pierwotnego, do *vita apostolica* sprzęgniętej nierozdzielnie z niezależnością od władzy świeckiej. Bezkompromisowość postawy gregoriańskiej przy wielkiej, społecznej atrakcyjności ruchu, musiała z konieczności wpłynąć na powstanie nowych instytucji kościelnych, ponieważ dawne ośrodki reformatorskie (np. kongregacja kluniacka) zbyt mocno związane z porządkiem feudalnym wykazywały już w XII w. tendencje zachowawcze. Takim wytworem reformy byli kanonicy reguły (a raczej reguł) św. Augustyna mającej w założeniu zorganizowanie życia kleru świeckiego na wzór życia Apostołów.

Następnie omawia Dereine poszczególne typy tego rodzaju wspólnot kanonicznych, reguły według których się one konstituowały i zasadnicze koncepcje *vitae apostolicae* (powtarza nieco szczegółowiej tę partię w swym artykule *Chanoines w Dict. d'Hist. et de Geogr. Eccles.*, t. XII, col. 353—405), stopniowo przechodząc do lokalnych zagadnień leodyjskich.

Kanoniczna *vita communis* oparta na karolińskich regułach Chrodeganga i Amalariusza przetrwała na tych terenach kryzys najazdów normandzkich. W wyniku wielkiego rozwoju ilościowego kolegiat w XI w. przygotowała ona teren nowemu ruchowi, który wnosił do starych, tradycyjalnych form życia kanoników „apostolską” zasadę ubóstwa.

Drugą część pracy poświęca autor najstarszym dokumentom i przekazom źródłowym odnoszącym się do początków poszczególnych wspólnot mozańskich. Szczególnie dużo uwagi poświęca materiałom dotyczącym najświetniejszemu ośrodkowi kanonicznemu — diecezji Rolduc.

Trzecia część to historia powstania i rozwoju w ciągu XII w. tychże wspólnot. Pierwsze z nich: Flône, Saint-Gilles koło Liège (obie około 1080 r.), Neumoustier (1100), Rolduc (1104) są w dalszych latach rozsądnymi leodyjskiej reformy kanonicznej odgrywając znaczną rolę w życiu diecezji. Następne 14 klasztorów (częściowo na skutek wpływu norbertanów — od 1122 r.) pozostaje pod każdym względem w tyle za nimi. Wśród tych ostatnich znajduje się także założone przez biskupa płockiego Aleksandra opactwo w Malonne.

Proces powstawania leodyjskich wspólnot kanoników regularnych cechuje niezwykła spontaniczność i różnorodność działających w nim czynników. Nie związane więzią kongregacyjną, reprezentują one trzy zwłaszcza typy instytucji tego rodzaju klasztory powstałe z wychodźców z kapituł świeckich oraz wspólnoty eremickie i szpitalne. Obok duchownych skupiały one także element świecki (tzw. *conversi*), szczególnie zasłużony przy tworzeniu dwu ostatnich typów, a przy domach męskich powstawały często domy siostr (tzw. *conversae*). Ciekawą jest rola społeczna i kulturalna, a nawet gospodarcza (np. eremickiego hospitalium we Flône w ożywieniu dróg handlowych łączących Ardenne i Hesbaye oraz południowo-zachodnią i północno-wschodnią część diecezji) tych placówek.

Na ogół jednak — wbrew dotychczasowym poglądom — bardzo małą rolę w ich życiu grają funkcje duszpasterskie. Wpływa na to osiedlanie się ich na pustkowiach, w znacznej odległości od osad, z wyraźną tendencją poświęcenia się przede wszystkim kontemplacji i służbie liturgicznej. Część z nich przyjmuje później obostrzoną regułę norbertańską.

Nieopracowanie do końca problematyki związków Polski z Liège w XI i XII w. czyni powyższą pracę cenną dla naszej nauki. Szczególnie ciekawe, a nie ruszone prawie do tej pory przez literaturę, wydaje się być tu zagadnienie wpływów leodyjskich na początki polskich kanoników regularnych.

Czesław Deptuła

David Knowles. R. Neville Hadcock, *Medieval Religious Houses: England and Wales*, London—New York—Toronto, 1953, s. 387, map 6. D. E. Easson, *Medieval Religious Houses: Scotland*, z przedmową Davida Knowlesa i mapami R. Neville'a Hadcocka, London—New York—Toronto, 1957, s. 204, map 3.

Obie pozycje są oparte na tych samych założeniach i skonstruowane według tego samego schematu, tworząc razem organiczną całość. Pomyślane są jako kompletny, metodycznie opracowany katalog domów kleru zakonnego i świeckiego w średnio-wiecznej Anglii, Walii i Szkocji. Ma on za zadanie zaspokoić nowe w tej dziedzinie potrzeby, związane z rozwojem badań nad Kościołem. Są to pierwsze tego rodzaju prace w naukowej historio-